ڕێگای ئه‌ده‌ب و هونه‌ر

چوار شه‌ممه ٦ /١/ ٢٠١٠

ژماره (٢٥) به‌فرانبباری ٢٧٠٩

مه‌له‌ك ڕۆژهه‌ڵاتی له‌كوردستانه

به‌مه‌به‌ستی ئاماده‌كردن و بلاَو كردنه‌وه‌ی سیدیه‌ك خانمه هونه‌رمه‌ند (مه‌له‌ك ڕۆژهه‌ڵاتی) هاتۆته كوردستان و گله‌یی له‌هونه‌رمه‌ندانی ئێره ده‌كات كه‌هاوكاری ناكه‌ن، ئه‌و ده‌ڵێ پڕۆژه‌یه‌كم پێیه بۆ دروستكردنی تیپێكی مۆسیقی و هه‌روه‌ها نیازمه سیدیه‌كی نوێ كه‌كاری جوانی له‌خۆ گرتووه بلاَو بكه‌مه‌وه.

مه‌رگی شه‌وێک

هیوا ڕه‌ش

تۆزقاڵێک نه‌وت له بنه‌که‌یدا مابۆوه ، بلووره ڕه‌ش داگه‌ڕاوه‌که‌شی کێشمه کێشیه‌تی ڕووناکییه‌که‌ی خه‌فه بکات به‌ڵام ده‌روه‌ستی نایه‌ت و تاڵه ده‌زووله‌ی تیشکه‌که ی به تۆبزی دزه ئه‌کاته ناو ژووره‌که و ڕۆشناییه‌کی که‌م به ده‌وری خۆیدا ئه‌به‌شێنێته‌وه ، چرکه چرکی کاتژمێره هه‌ڵواسراوه‌که‌ی ژوور سه‌ری وه‌کو مه‌یته‌ری جه‌نگێکی پڕ له قات و قڕیی دڕ به بێده‌نگی ژووره‌که ئه‌دات ، ناخی تا دێت جۆش ئه‌سێنێت له گه‌ڵ ترپه نائاساییه‌کانی دڵی قوڵپ ئه‌دات و خه‌ریکی سه‌ر ئه‌کات و له که‌لێنێکی هه‌ناویه‌وه هه‌ڵقوڵێت زوخاو ئاسا بڕژێته ده‌ره‌وه ، ڕاکشاوه و چاو به مۆله‌ق له وێنه‌که‌ی به‌رامبه‌ری ئه‌ڕوانێت ، که‌س نازانێت سه‌ره‌داوی چ خه‌یاڵێکی بێسه‌ر و بنی که‌وتۆته ده‌ست !

چه‌شنی گه‌ڵای زه‌ردی ووشکه‌وه بووی وه‌ریوی ناو گه‌رده‌لوولی پاییزه وه‌رزه‌یه و کۆنترۆلی خۆی داوه‌ته ده‌ست ئه‌سپه خه‌یاڵی سه‌رکێش و به ئاوزه‌نگی ئازاره‌کانی ڕایردوویه‌وه تاوی سه‌ندووه و جڵه‌وی داوه‌ته ده‌ست قه‌ده‌ری تاڵی و سوێریی بیره‌وه‌ره‌کانی ، ده‌م ناده‌مێک شپرزه‌ییه‌کی خۆنه‌ویستانه عه‌ینه‌ن ئاوی ناو ڕۆنی قرچاوه هه‌ڵبه‌زێکی سه‌رسوورهێنی پێوه لوول ئه‌دات ، که هێووریش ئه‌بێته‌وه هه‌ر حه‌جمانی لێ هه‌ڵئه‌گیرێت و ئه‌ڵێی له ناو درکه‌زێ پاڵ که‌وتووه و جووڵه‌یه‌کی به‌رده‌وام ئاوێته‌ی ئه‌بێت و خه‌وی گه‌مارۆده‌ری پێلووه‌کانی ڕاو ئه‌نێت - - - - - ته‌ماشا چه‌ند سه‌غڵه‌ت بووه ! خوا ئه‌زانێت چ مۆته‌که‌یه‌کی ڕۆژانی قه‌ترانیی زۆری بۆ ئه‌هێنێت و به زۆرانێکی نابه‌رامبه‌ر له‌گه‌ڵ جه‌سته‌ی بێهێزی دا وا ناویه‌تییه بن و خه‌ریکه ده‌ست له بیناقاقای گیر ئه‌کات و ئه‌یخنکێنێت ؟ ! ئه‌ها له چنگی مۆته‌که‌ی ئازاره‌کانی لنگه فرتێیه‌تی و په‌تووه‌که‌ی دایه به‌ر پێله‌قه و له ژێر خۆیدا گرمۆڵه‌ی کرد ! خه‌ریکه ئاگری ده‌روون بیکات به هه‌ڵم و هه‌ڵی بکشێنێت بۆ به‌ربه‌رۆچکه‌ی ئاسمان و بۆ هه‌تا هه‌تایه ئاسه‌واری نه‌هێڵێت .

ئه‌و کاته‌ی جێگه بۆ وێنه‌که‌ی به‌رامبه‌ری له نێو قه‌ره‌ووڵی نیگای خۆش ئه‌کات حه‌وانه‌وه‌یه‌کی ده‌روونی ئه‌یباته‌وه قاووغی خۆیه‌وه و هێوری ئه‌کاته‌وه و له‌و ڕێگه‌یه‌شه‌وه بانگۆزی دڵی ، ترپه‌ی خۆشه‌ویستییه‌کی ئه‌زه‌لی ئه‌کاته ئاوازه مه‌رگی ته‌نیایی و نامۆیی نێو عه‌شاماتی ئه‌و خه‌ڵکه‌ی به ئازاره‌کانی خه‌نده ئه‌یانگرێت - - - - - پاییز و به‌هار دوو وه‌رزی هه‌میشه‌یی شه‌وانی نێو ژووره بێ کێله‌که‌ین و ئارامی که‌م و نائارامی زۆر تێیدا ڕاوڕاوێنیانه ، گه‌نده‌ڵیی شۆڕشه‌که‌ی و به‌دنمه‌کی خۆشه‌ویسته‌که‌ی و کاربه‌ده‌ستیی ئێستای جه‌للاده‌که‌ی زیندانی و به‌تاڵیی گیرفانی و سه‌رما برده‌ڵه‌یی زستانی گه‌له‌کۆمه‌یان لێ کردووه و سه‌رتاپای جه‌سته‌یان له له‌رز و ئاره‌قه هه‌ڵکێشاوه .

ئێجگار نه‌وته‌که له که‌میی داوه و هه‌ر ئه‌وه‌تا به ژێر لاله‌که‌وه دیاره ، فتیله‌که‌ش خه‌ریکه خۆی ڕاپسکێنێت و لێی ده‌رباز بێت و چی تر نه‌بێته سووته‌مه‌نی تاریکی ژووره‌که و به ده‌هۆڵی پرته پرت هه‌ڵپه‌ڕکێی کوژانه‌وه‌ی ساز کردووه ، چاوه ماندووه‌کانی ئه‌ویش وه‌کو کانی به‌هار ته‌قییه‌وه و فرمێسکه قه‌تیس بووه‌کانی هۆن هۆن ده‌رپه‌ڕین و کێڵگه‌ی ڕوومه‌ته‌کانی پاراو کرد ، ڕووی به لای دیواره‌که‌یا وه‌رچه‌رخاند و پرمه‌ی گریانێکی ته‌نیایی بووه سه‌دای ئاوازێکی نائومێدیی ، په‌تووه‌که‌ی له خۆلوول داو ئه‌ڵێی سه‌رما زۆری بۆ هێناوه ده‌ست و قاچه‌کانی هێنایه‌وه یه‌ک و خۆی له ژێریا گرمۆڵه کرد ، هێنده بچووک بووبۆوه به‌قه‌د پیره‌مێردێکی که‌نه‌فتی زۆر به‌ساڵاچووی لێ هاتبوو ، یا وه‌کو مارێکی سه‌ر په‌ڕیو له‌کاتی لوول خواردنا بێت وابوو - - - - - ئه‌م باره‌ی هێنده‌ی پێ نه‌چوو ، گه‌ڕایه‌وه سه‌ر ناسه‌قامگیری و ئه‌مجاره‌یان پشووسواری ته‌نگی پێ هه‌ڵچنی بۆیه دیسانه‌وه په‌تووه‌که‌ی دایه‌وه به‌ر پێ له‌قه و یه‌ک بینا هه‌ناسه‌ی قوڵی هه‌ڵئه‌مژی و به په‌یامی ئاخ خ خ دوایی به‌و حاڵه‌ته‌ش هێنا و به‌رزه‌پێ هه‌ستایه سه‌ر پێ و ده‌لعاز خۆی گه‌یانده‌لای وێنه‌که و چه‌قبه‌ست و بێ جووڵه لێی ڕاما ، پرته و وورته‌ی ژێر لێوی کرده پاشکۆی ڕامانه‌که‌ی و به بزه‌یه‌کی غه‌ماوییه‌وه سه‌ری بێزاری له‌قاند و جێی هێشت .

خۆی لێ بووه ڕۆسته‌می زاڵ و به‌وپه‌ڕی ئه‌و ئازایه‌تی و بوێرییه‌ی که ده‌مێک بوو وه‌به‌ر خۆی ئه‌نا ده‌ستی برد و چه‌کمه‌جه‌ی کۆمه‌دییه‌که‌ی ڕاکێشا ، قوتووه لووله‌ییه حه‌به‌که‌ی ده‌رهێنا و به‌ره و سوراحییه ئاوه‌که‌ی به‌ر په‌نجه‌ره‌که ڕۆییشت ، تاکه ده‌نکه حه‌بێکی تێدا نه‌هێشته‌وه و سوراحییه ئاوه‌که‌ی نایه سه‌ریه‌وه و به زه‌بری ئاو هه‌مووی به قوڕگیدا ئاودیو کرد و شۆڕیانی کرده‌وه بۆ گه‌ده‌ی ، وێنه قه‌مچ کراوه‌که‌ی نێو ده‌ستی تووڕ دایه ژێر پێیه‌کانی و گه‌ڕایه‌وه سه‌ر جێگاکه‌ی ، پاکه‌ته‌که‌ی ده‌ست دایێ یه‌ک جگه‌ره‌ی تیا مابوو خستیه نێوان لێوه‌کانی و ده‌ستی برد بۆ ده‌فته‌ری یاده‌وه‌رییه‌کانی و په‌ڕێکی لێ کرده‌وه و به ئاگره بێ برسته‌که‌ی لاله‌که گڕی تێ به‌ردا و دایگیرساند ، ئینجا به کاوه‌خۆ که‌وته هه‌ڵدانه‌وه‌ی لاپه‌ڕه‌کانی :

گه‌ر چاوی تۆیان بدیبایه شاعیران نه‌یان ئه‌کرد وه‌سفی چاوی باز و سه‌قه‌ر مێژوو نووسان بێ ڕه‌حمی تۆ پێ بزانن لا ئه‌ده‌نه لاوه سه‌فحه‌ی مێژووی هیتله‌ر بۆچی قه‌تڵ و عام پیشه‌ته به‌رامبه‌رم نه‌کراوه له کاتی مه‌غۆل و ته‌ته‌ر

هێوورییه‌که‌ی زۆری نه‌برد و به خوێندنه‌وه‌ی ئه‌و هۆنراوه‌یه‌ی به تووڕه‌ییه‌وه ده‌فته‌ره‌که‌ی به یه‌کدا دا و دایخسته‌وه - - - ئم م م م یادگاریی پێشمه‌رگایه‌تی و خۆشه‌ویستی و زیندان ! پووڵێک ناهێنن .

له‌و بێ ئاگاییه‌یدا که که‌س نه‌یئه‌زانی جووڵه‌ی خه‌و بوو یان دوا په‌له‌قاژه‌ی مه‌رگ ، وه‌کو ئه‌وه‌ی خه‌ون ببینێت و باوه‌ش بۆ ده‌زگیرانه‌که‌ی بکاته‌وه لاله‌که‌ی خسته ژێر خۆیه‌وه ، ئه‌و شه‌وه ئه‌و ژووره بووه خانه‌خوێیه‌کی خانه‌دانی میوانی ده‌روازه ژیان لێ داخراو ، ڕۆشناییه‌کی سووریش بۆ ده‌ور و به‌ر هه‌ڵبوو .

سافۆ و شیعری ژنانه پێش ٢٦٠٠ ساڵدا

وه‌رگێڕانی : رزگار جه‌باری

سافۆ ((sappho)) كه له سه‌رده‌می كۆندا وه‌ك گه‌وره‌ترین شاعیری لیریكی ناسرابوو ، له كۆتاییه‌كانی سه‌ده‌ی شه‌شه‌می پێش زایینـدا لـه ئـاوایی ئه‌ره‌سـووس ((eresos)) لـه دوورگه‌ی لێسبۆس ((lesbos))٢ له بنه‌ماڵێه‌كی خانه‌دانـدا چاوی به جیهان هه‌ڵهێناوه . ئه‌و سه‌ره‌تای ژیانی له میتیلـن ((mitylene)) به‌سـه‌ربردووه ، بـه‌ڵام بـه‌هۆی پێـشهاتی رامیارییه‌وه ماوه‌یه‌ك له لایه‌ن پیتاكوس ((pittacos)) ه‌وه بۆ سیسیل دوور خرایه‌وه .

به‌رهه‌می ژن و مێردایه‌تی سـافۆ ، كـچێك بـوو بـه‌ناوی كله‌ئیس ((cleis هاوناوی دایكی)) كه چه‌ند شـیعرێكی جوانی بۆ هۆتیوه‌ته‌وه . به پێی ئه‌فـسانه‌كان سـافۆ دڵـی بـه ده‌ریاوانێك به ناوی فائۆن ((phaon)) دۆڕاندووه و به هـۆی نامیهره‌بانی فائۆنه‌وه ده‌ره‌نجام له به‌رزایی گاشه‌به‌ردی لۆكـاد ((leucade: لوفـاده)) خـۆی خـستۆته خـواره‌وه و گیانـی سپاردووه . ئه‌وینی بێ ئاكام و ژیانی شاعیرانه‌ی سـافۆ ، دواتـر بوو به چاوگه‌ی سرووشی زۆرێك لـه شـاعیران و نووسـه‌ران و هونه‌رمه‌ندان .

هه‌روه‌ها رۆمان و شیعر و شانۆنامه و په‌یكه‌ر و نیگارێكـی زۆری له‌سه‌ر دروستكراوه كه یـه‌كێكیان رۆمـانێكی ناسـراوی ((ئالفۆنس دووده))یه .

شیعره‌كانی سافۆ كـه زیـاتر لـه ٢٦٠٠ سـاڵ له‌مه‌وبـه‌ر نووسراوه‌ته‌وه له په‌سنی عه‌شق و خه‌م و شادی و جوانییه و پـڕ له كه‌شی ژنانه‌یه . هه‌روه‌ها ئه‌و له‌و سه‌رده‌مانه‌دا سه‌رپه‌رشـتی قه‌تابخانه‌یه‌كی ژنانه‌ی به ئه‌ستۆوه بوو و تیایدا كچان و ژنانـی لاوی فێری هونه‌ری ژیان و هونه‌ری شیعر و مۆسیقا ده‌كرد .

لـه تێكـه‌ڵكردنی ئـه‌م كه‌شـه ژنانه‌یـه له‌گـه‌ڵ روونكردنه‌وه‌یه‌كی رووت و ئیحساسـه سه‌رسـوورهێنه‌ره‌كه‌ی ، بۆته هۆی ئه‌وه‌ی كه هاوڕه‌گه‌زخوازی بده‌نه پاڵ ئه‌و و له‌و رووه‌وه شیعره‌كانی كه‌وتنه به‌ر تۆمه‌ت و لـه‌نێوبردن و چـینێك لـه به‌رهه‌مه‌كانی بووه قوربانی سه‌لیقه‌ی مامۆستایان و ناسـخانی دوای خۆی و به ئه‌نقه‌ست له‌نێویان بردن . له كاتێكـدا كـه عاشقانه‌گه‌لێكی جوانی بۆ پیاوان هه‌یه ، یـه‌ك له‌وانـه لـه شیعرێكدا به ناوی ((بۆ پیاوێكی لاو..)) ده‌ڵێت :

هه‌سته‌وه و له‌من ورد به‌وه !
چه‌شنی هاوڕێیه‌ك له هاوڕێكه‌ی
ئه‌وجا من ،
جوانی رووتی له چاوه‌كانتدا....
ئاشكرا ده‌كه‌م .

ئه‌وه‌ی ئه‌مڕۆ له‌به‌رده‌ستی ئێمه‌دایه هـه‌ر چـه‌نده كه‌مـه و ناته‌واوه نیشانده‌ری ئیحساسی سه‌یر ه بێپه‌رده‌ی سافۆیه ، كـه نه‌ك ته‌نها به‌ناو ده‌ریاچه‌یه‌ك له مێژوو و ئه‌فسانه و عه‌شـقدا ره‌وانه ، به‌ڵكو به زمـانێكی شـاعیرانه داب و نـه‌ریتی ئـه‌و سه‌رده‌مه‌مان بۆ ده‌گێڕێته‌وه و هه‌روه‌ها ترۆپكـی جوانینایـسی شیعری ٢٦٠٠ ساڵ له‌مه‌وبـه‌ر پێشكه‌شـی ئێمـه‌ی ئه‌مرۆیـی ده‌كات . به‌وجۆره‌ی كه ئه‌فلاتوونی فه‌یله‌سووفی دیاری یۆنانیـش به‌رامبه‌ر به هونه‌ری سه‌رسوورهێنه‌ری سافۆ سه‌ر داده‌نوێنێـت و ده‌ڵێت : ((سافۆ ته‌نها غه‌زه‌لنووسێكی مه‌زن نیه ، به‌ڵكو ئه‌و خواوه‌ندێكه ئه‌فرێنه‌ری هه‌موو هونه‌ره‌كانه)) .

له جێگای خۆیه‌تی كه بگووترێت به‌مدواییه‌دا یه‌كێكی دیكه له شیعره‌كانی سافۆ له ناو به‌سـته‌به‌نده مۆمیاییه‌كانـی میسر دۆزراوه‌ته‌وه . ئه‌م شیعره داگری ١٠١ وشه‌یه و باسـی بـێ په‌یڤی له هونه‌ری ئۆپێرا ده‌گێڕێته‌وه .

ئیستاش وه‌رگێڕانی چه‌ند شیعری سافۆ :

***مه‌رگ له من دوور نیه ...**

ئه‌و سه‌رووتره له پاڵه‌وانێك
ئه‌و له چاوی مندا خواوه‌ندێكه !
ئه‌و ده‌توانێت له ته‌نیشت تۆوه دانیشێت و
عاشقانه گوێ له ورته ورتی شیرینی ده‌نگی تۆ...و
ئاوازی خه‌نده‌ی فریوده‌رت ده‌گرێت
كه ریتمی دڵی من ده‌خات .
ئه‌گه‌ر له ناكاو دیسان بتبینمه‌وه
ناتوانم له‌گه‌ڵت بدوێم
چونكه زمانم گرێ ده‌خوات و
له ژێر پێستم دا را ده‌كات .....
ناتوانم هیچ ببینم
ناتوانم هیچ ببیسم
جگه ده‌نگی ته‌پڵی گوێیه‌كانی خۆم
و... ره‌نگم له گیایه وشكه‌كان
پڕوكاوتر ده‌بن ....
له‌م سه‌رده‌مه‌دا ،
مه‌رگ له من دوور نیه ......

***كه‌واته كریت ((crete)) به جێ بهێڵه !**

تۆ ئه‌وێ شاره‌زای
كه‌واته كریت به جێ بهێڵه و وه‌ره بۆ ئه‌وێ
له‌وێ چاوه‌ڕوانی تۆین ....
ئه‌وێ بۆ تۆ پیرۆزه
له‌وێ سپه‌ندی تۆوه‌كان
له‌به‌رده‌م میحرابی ئه‌ویندارردا ده‌پرژێن و ....
جۆگه‌له فێنكه‌كان
له نێوان لقه‌كانی دارسێودا
به‌ده‌م ورته ورته‌وه راده‌بوورن و ....
بنجكه ته‌ڕ و سوورگوڵی فراوان ،
به‌سه‌ر زه‌ویدا سێبه‌ر ده‌خه‌ن و ....
گه‌ڵا سه‌ماكه‌ره‌كان ،
خه‌وێكی قوول هه‌ڵده‌وه‌رێننه خوارێ ....
له‌وێ .... كه له مێرگدا
ئه‌سپه‌كان حیلكه ده‌كه‌ن و
بۆنی شیرینی شویت
له نێوان گوڵی به‌هاران دا
هه‌وا پڕ ده‌كه‌ن له عه‌تر ....
ئه‌ی شاژن !
ئه‌ی قوبرسی !
پڕ بكه ، باده‌ی زیڕینی ئێمه ،
ئاوێته له‌گه‌ڵ عه‌شق ، به شیله‌ی زولاڵ !

***بۆ كچه‌كه‌م كله‌ئیس.**

(كله‌ئیس)) له‌من مه‌پرسه چی له‌به‌ر بكه‌ی ،
من له‌چكی گوڵچنراوی ((سارد یسی))
له‌و چه‌شنه‌ی خۆم له‌به‌رم كردبوو ،
نیمه ، تاكوو پێتی ببه‌خشم ،
دایكم هه‌میشه ده‌یگووت :
له‌سه‌رده‌می ئێمه‌دا ، به‌ستنی رۆبانی ئه‌رخه‌وانی
به پرچه‌وه
هێمای خانه‌دانی بوو ،
به‌ڵام ئێمه نه‌زان بووین
ئه‌و كچه‌ی كه پرچه‌كه‌ی زێڕینتره له
رۆشنایی فانۆس ،
هه‌رگیز نابێت ، بۆ رازاندنه‌وه‌ی پرچه‌كه‌ی
جگه له گوڵی تازه ، شتێكی دیكه‌ی هه‌بێت .

په‌راوێز :
١. سه‌رچاوه : ئینته‌ر نێت .
٢. وشه‌ی ((لێزبووس)) كه ئه‌مڕۆ له‌مه‌ڕ ژنانی هاوڕه‌گه‌زخواز به‌كار ده‌بریچت ، له وشه‌ی لێزبووس (: لێسبووس) زێدگای سافۆوه داتاشراوه .